

Una vista actual de l'edifici, dissenyat per l'arquitecte J. Azemar.

Agullana: setanta-cinc anys d'una escola modèlica

ENRIC TUBERT I CANADA

El 29 de juny d'enguany farà 75 anys que s'inaugurava, durant unes festes que encara perduren en el record dels agullanencs, les Escoles Nacionals d'Agullana. L'edifici, projectat per J. Azemar, fou valorat per gent com l'eminent Manuel Cazorro d'extraordinari a la província i només comparable amb el Grup Escolar de Girona (avui Bruguera), inaugurat el 1911, dos anys abans que el d'Agullana.

La realització d'aquest projecte fou possible gràcies a la generosi-

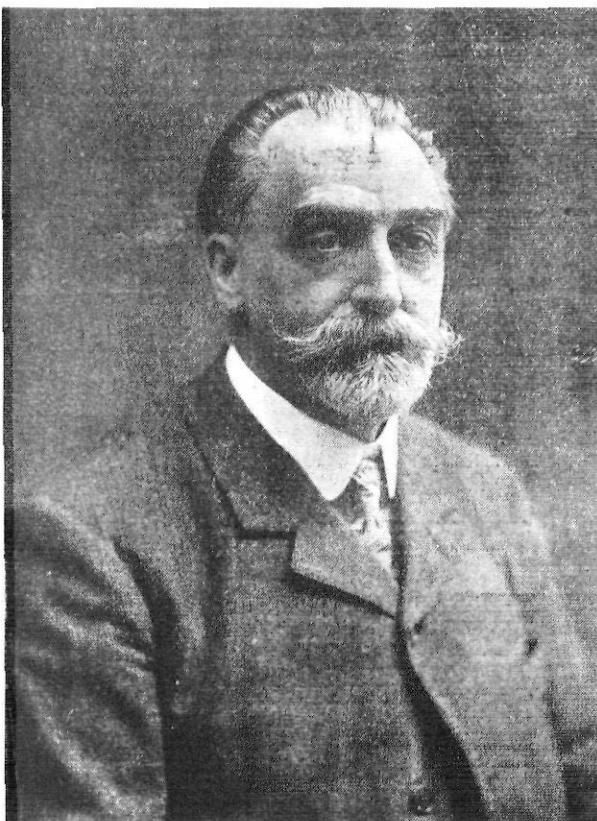
tat de l'il·lustre Lluís Marià Vidal i Carreras, casat amb una descendent d'Agullana: na Dolores Gomis i de Portolà. El 7 de juliol de 1911 L. M. Vidal cedí els terrenys, la pedra i cinc mil pessetes per a l'edifici del projectat grup escolar. Aquesta donació inicial anà creixent els dos anys que duraren les obres, de manera que, portat per un altruisme absolut, arribà a finançar pràcticament la totalitat del cost i es preocupà que les qualitats dels materials fossin les millors en tots els aspectes.

En agraïment a aquesta donació, el Consistori el nomenà, el 1911, Fill Adoptiu del poble i li dedicà un

carrer i un altre a la seva dona. Avui, 75 anys després, l'escola continua essent un model de renovació pedagògica que l'ha feta mereixedora del premi Baldori Reixach l'any 1985, però en alguns aspectes materials —façana, enrajolat del terra, etc.— necessita una reforma.

Amb aquestes línies es pretén descriure els fets que varen conduir a fer realitat l'escola Lluís Marià Vidal i fer una breu semblança biogràfica d'aquest home que encara avui és recordat com un dels més grans investigadors i científics que al començament d'aquest segle contribuï a la difusió de la cultura en totes les seves vessants i que arribà

Lluís Marià Vidal i Carreras, en una fotografia publicada a "L'Autonomista".

a obtenir un profund respecte en cercles culturals estrangers —especialment dedicats a la Geologia i la Paleontologia, essent, lamentablement, potser menys valorat o poc conegut al seu propi país.

El pas del segle XIX al XX

És sabut que els primers anys del s. XX porten a Espanya i en particular a Catalunya una profunda reforma de l'ensenyament.

La crisi generada pels fets de 1898 fa que els òrgans representatius de l'Estat s'hagin de plantejar amb generositat la necessitat de "regenerar" el país, i en aquest sentit, les teories de Joaquín Costa en afirmar que el que més li calia a Espanya era "enaltir l'escola i el mestre" i la seva proposta d'una política de "rebot i escola", una política d'uropeització, juguen un paper cabdal.

La prova que tant lliberals com conservadors s'adonen d'aquesta necessitat és el consens assolit en política educativa, que es tradueix el 18 d'abril de 1900 amb la creació del Ministerio de Instrucción Pública, separat ja del de Fomento, i l'any següent, el 26 d'octubre de 1901 —imitant el que a França es

féu ja el 1889— l'Estat assumeix directament el pagament dels sous dels mestres, amb la qual cosa es dona compliment a una de les principals reivindicacions dels mestres espanyols durant el darrer quart del segle XIX, ja que el fet que fins aleshores fossin els ajuntaments els encarregats de pagar els mestres feia freqüent l'incompliment o el retard dels pagaments.

Si el segle XIX espanyol havia estat dominat pel caciquisme, a Catalunya aquest havia propiciat el sorgiment de dues forces que, a l'inici del s. XX, s'imposen amb autoritat en el panorama polític: l'obrisme i el catalanisme. Això va fer que la idea de la igualtat d'oportunitats, que passa obligatòriament pel reconeixement del dret a un ensenyament igual per a tots els infants, es difongués amb força tant des dels sectors de la Renaixença com des dels ateneus i cooperatives obreres.

A Catalunya la idea de "regeneració" es traduí tant en una clara voluntat de recuperació de la pròpia identitat nacional com en una manifesta voluntat europeista, que es manifestà en constants directius socials i pedagògiques dirigides especialment a l'àmbit de la

higiene i la sanitat. Les lluites electorals entre regionalistes i republicans varen fer que la política dels ajuntaments potenciés la importància concedida a la política educativa. En trobar-se alliberats del pagament dels sous dels mestres i en trobar-se moralment i electoralment obligats a tenir cura de l'educació, els ajuntaments reben constants recordatoris de les Juntas Provincials d'Instrucció —presidides pels Governadors Civils— i també seran pressionats pels Inspectors de Primera Ensenyança, per tal que proporcionin locals adequats per escola i donin habitatge decent als mestres i també tinguin cura que les famílies portin els seus fills a les classes. Les pressions dels mateixos mestres, cada vegada més organitzats en associacions comarcals i provincials, contribuïren també a garantir els mínims necessaris per exercir el magisteri.

Malgrat tot, no poques vegades els mínims materials no s'acompleixen i la competència que representen les escoles regentades pels ordes religiosos vinguts de França crea una mena de separació entre escoles per a fills de famílies acomodades i escoles pels menys afavorits materialment. La possibilitat de trobar suport entre els membres de l'aristocràcia o de l'alta burgesia, en dur aquests els seus fills a escoles religioses, es feia així difícil per a l'escola pública, la qual els mecenes no solien tenir gaire present.

Un poble de tapers amb aire de ciutat

Els segles XVIII i XIX Agullana viu un autèntic esclat demogràfic que produeix també una radical transformació física i social del poble. El fet que famílies com ara els Guinart o els Bech de Careda figuressin entre les primeres que introduïren la indústria del suro a Espanya, la important mata de suro de l'Albera que donava matèria primera a aquests industrials, la seva proximitat geogràfica amb França, feren d'Agullana un centre on abundaven els obrers "operaris", terme que utilitzava Vicens Vives per a referir-se a una classe d'assalariats molt dinàmica i amb aspiracions a pujar socialment.

Les dades del següent quadre demogràfic poden donar constància de la necessària expansió urbanística en el període referit:

FIESTAS DE LA ENSEÑANZA

QUE SE CELEBRARÁN EN AGULLANA
EN LOS DÍAS 28, 29 Y 30 DE JUNIO DE 1913
CON MOTIVO DE LA INAUGURACIÓN DE LAS ESCUELAS NACIONALES

Coberta del programa de la inauguració de les escoles, el juny de 1913, que reproduïx un croquis de Josep Azemar.

any	habitants	any	habitants
1718	337	1900	1641
1787	443	1903	1683
1842	1034	1911	1778
1860	1177		

Com es pot veure, el moment de màxima expansió és al segle XIX i es manté al començ del XX. És natural, per tant, que l'urbanisme tingui molts trets comuns amb la idea que d'ell en tenen els homes de la Renaixença i que l'arquitectura reflecteixi una forta influència del llenguatge modernista.

Tota l'estructura de la població es basa en traçat rectilini que talla el centre a base de carrers també rectilinis i paral·lels. Allò que més sobta de l'urbanisme agullanenc és la qualitat de la *infraestructura* que presenten els seus carrers: els espais no edificats (patís, hortes) que hi ha dins del nucli urbà estan perfectament emmarcats per parets de tanca a vegades d'autèntic valor arquitectònic, i que s'avenen a una alineació molt racional. Les voreres ceràmiques, vorades de granit i les rigoles de cantell, així com el fet que la recollida d'aigües de les teulades es faci a base de tortugades de ceràmica vidrada verda, que desguassen en canonades i condueixen les aigües als recollidors de les voreres una bona xarxa d'enllumenat elèctric. Tot plegat dóna als carrers un aire fortament urbà i s'arriba a dur a terme gràcies als consistoris dels darrers anys del XIX i dels primers del XX, ja que s'asseguraren que els successius eixam-

ples que anaven edificant-se al poble s'avinguessin a un plec d'exigències urbanístiques realment "dures" per l'època, però que féren d'Agullana un poble modèlic en aspectes d'higiene urbana.

Aquesta qualitat urbanística quedava arrodonida per la presència al nucli urbà d'edificacions modernistes, propietat de famílies resultants dels llaços entre agullanencs acomodats i conegudes famílies barcelonines (els Gomis, els de Portolà, els Vidal, etc.). En aquest aspecte destaquem el "xalet" dels Gomis, amb projecte inicial de Gaudí i realització definitiva a càrrec de Josep Pijoan i Soteras, més tard molt més conegut com a escriptor i com a historiador de l'art que com a arquitecte, i les cases Vidal i Estela, obres de J. Azemar.

De tota manera, si bé els aspectes urbanístics s'havien tingut en compte des de ben antic i això també donà aquest poble "higienitzat" i pròsper del que tant s'enorgulleixen els successius consistoris locals, també és cert que les instal·lacions dedicades a l'ensenyament, especialment l'escola de nens, dissonaven dins aquest conjunt i presentaven deficiències que motivaven que en més d'una ocasió l'arquitecte provincial fes notar l'urgència de fer obres a la teulada de l'edifici utilitzat com a escola, ja que el seu estat suposava un greu perill per a la mainada, i malgrat la voluntat expressada reiteradament pels ajuntaments de resoldre aquest problema, la solució arribà finalment de la mà d'un particular.

Els primers mestres d'Agullana

La primera notícia de l'existència de mestres a Agullana ens la dóna un document datat el setembre de 1784, en el qual es demana autorització per poder cobrar als veïns del poble la quantitat de 55 lliures, diferència existent entre les 75 lliures que s'assignaren al "*maestro de primeras letras*" el 10 d'octubre del 1772, segons el mateix document, i les 135 lliures que demana el mestre. En el document es parla de "*la enseñanza y educación de la juventud*" com de "*uno de los principios que más esencialmente contribuyen a la felicidad pública*" i es demana que s'autoritzi poder atendre la sol·licitud del mestre i ho justifica dient que les 75 lliures assignades el 1772 "*que entonces se consideró suficiente, es incompetente al presente para la subsistencia, y decencia de un maestro hábil a causa de la notable alteración que se reconoce desde aquel tiempo en lo preciso a la vida humana; lo que dificulta hallar por solas 75 lib.^s quien se dedique con el esmero e instrucción debida a la enseñanza de los niños y estimula a este Ayuntamiento a proponer a V.S. como correspondiente el situado de 130 lib.^s para el maestro de niños de esta Villa, por ser sujeto de inteligencia y en quien concurren las circunstancias necesarias*".

No costa gaire imaginar que difícils que devien ser els problemes a resoldre en el tema educatiu un segle després, quan la població del poble s'havia triplicat.

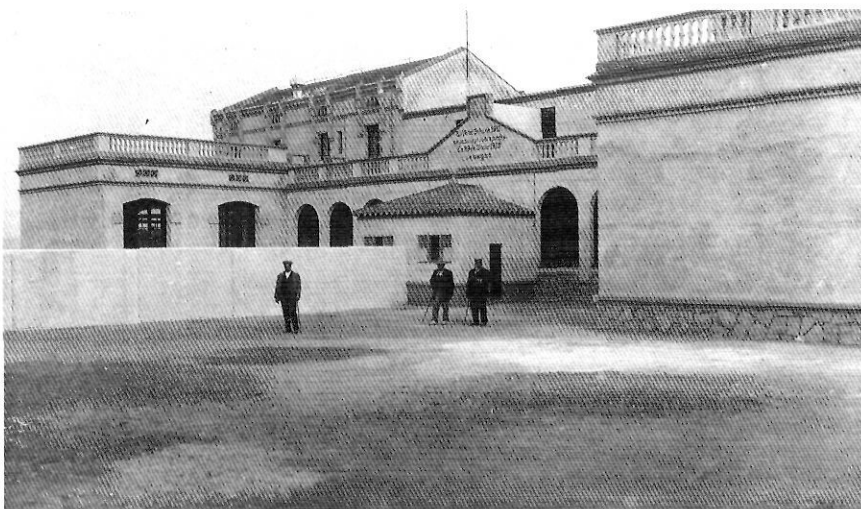
EDUCACIÓ

El primer mestre del qual coneixem el nom és en Joan Batlle i París —membre de la nissaga dels Batlle—, la biografia del qual descriu magníficament en Lluís Mª Mestres i Martí.

D'en Joan Batlle sabem que era fill de l'agullanenc Josep Batlle i Vinyas, home nascut al mas Mallol de l'Estepa, d'Agullana, i que fou mestre de Maçanet de Cabrenys durant molts anys. Joan Batlle i París, mestre amb títol de l'any 1879, estudià a la Normal de Girona, guanyà les oposicions el 1886 i el 20 de desembre de 1887 contragué matrimoni amb Margarida Suñer i París, natural i veïna d'Agullana. A partir del 10 d'octubre de 1889 esdevingué el mestre d'Agullana i ja no se'n va moure.

Associacionista convençut, va ser president de la Junta Directiva de l'Associació de mestres de l'Alt Empordà diverses ocasions, i el 1904 fou elegit, per unanimitat, president de l'Associació Provincial. L. Mª Mestres diu d'ell:

"Un dels èxits de Joan Batlle com a President fou l'haver aconseguit que la Comissió Permanent acordés crear la revista *El Magisterio Gerundense*, com a òrgan de l'Associació. El primer número de la revista aparegué el 30/1/1908. També cal agrair-li el suport que donà a les converses. Les considerava un element molt eficaç i positiu per a aconseguir la pròpia formació pedagògica i la dels seus companys.

Una vista de l'edifici des del pati de l'escola de les nenes. Fotografia de 1913.

"Va col·laborar moltíssim, tant a les diverses revistes professionals gironines, com en *La Escuela Moderna*, de Madrid. Es preocupava de tot: del caciquisme, dels sous dels mestres, de l'escalafó, de les classes passives, de les juntes locals, de les classes d'adults, de la invasió congregacionista, del projecte de llei d'administració local, de les retribucions i, sobretot, del programa de les reivindicacions que, segons ell, havien de defensar les associacions."

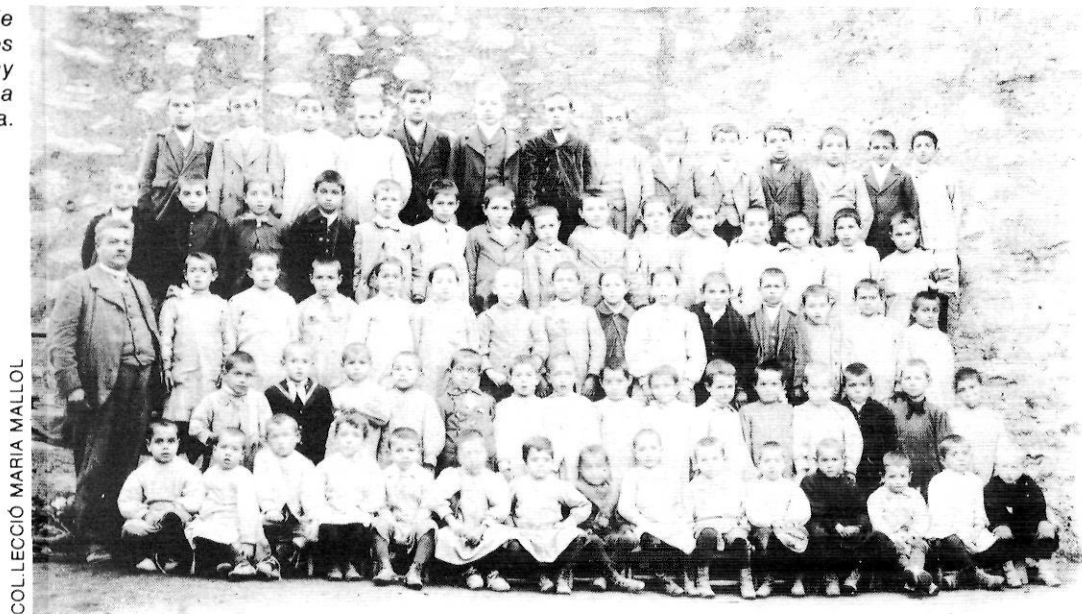
El 1897 treballa a Agullana com a mestra de l'escola de nenes Mercè Colom i la substitueix Dolors Sellés; no sabem quan temps exer-

ceixen de mestra a Agullana una i altra, però al 1906 Maria González Ballester ocupa la plaça i ella i el Sr. Batlle són els que continuen exercint quan el 1911 es posa la primera pedra del nou edifici, i el 1913, en què s'inaugura.

Segons les dades que figuren en el llibre d'actes de l'Ajuntament d'Agullana, el 12 de febrer de 1903 la població escolar es reparteix de la següent manera:

al nucli de la població	150 alumnes
a la Muntanya	19 alumnes
a l'Estrada i Buscarós	30 alumnes
Total	199 alumnes

El mestre Joan Batlle i els seus alumnes (7-1-1913), mig any abans de passar a l'escola nova.

COL·LECCIÓ MARIA MALLOL

Detall de l'interior de la classe de les nenes, equipada amb excel·lent material didàctic (1913).

i a les classes d'adults:

al nucli urbà	18 alumnes
a l'Estrada i Buscarós	7 alumnes
	25 alumnes

La inexistència aleshores de cap escola privada motivava que tant a l'escola de nens com a la de nenes els mestres havien de fer front a números altíssims de matrícula, la qual cosa, sumada a la manca d'uns locals capaços i dignes, devia fer la seva feina poc menys que heroica.

Aprovació del projecte de les noves escoles

Els anys 1904-1905 essent al-

calde Francisco Picamal i Clos, es fan les primeres gestions per confeccionar plànols i fixar pressupostos per a l'edifici d'unes noves escoles, però el que més abunda són els requeriments de l'arquitecte entorn de la necessitat d'arreglar la teulada de l'escola de nens situada sobre l'ajuntament i els informes entorn de la incapacitat d'aquells locals per a la destinació que els és assignada.

La instal·lació dels "hermanos" de les Escoles Cristianes el 1907, primer com a escola de pagament i amb pocs alumnes i a partir de 1912 com a escola gratuïta, fou motivada per l'interès de l'aleshores

vicari mossèn Innocenci Font i d'algunes famílies acomodades que els feren de mecenes, com ara Francesc Bach de Portolà, que els facilità uns magnífics edificis.

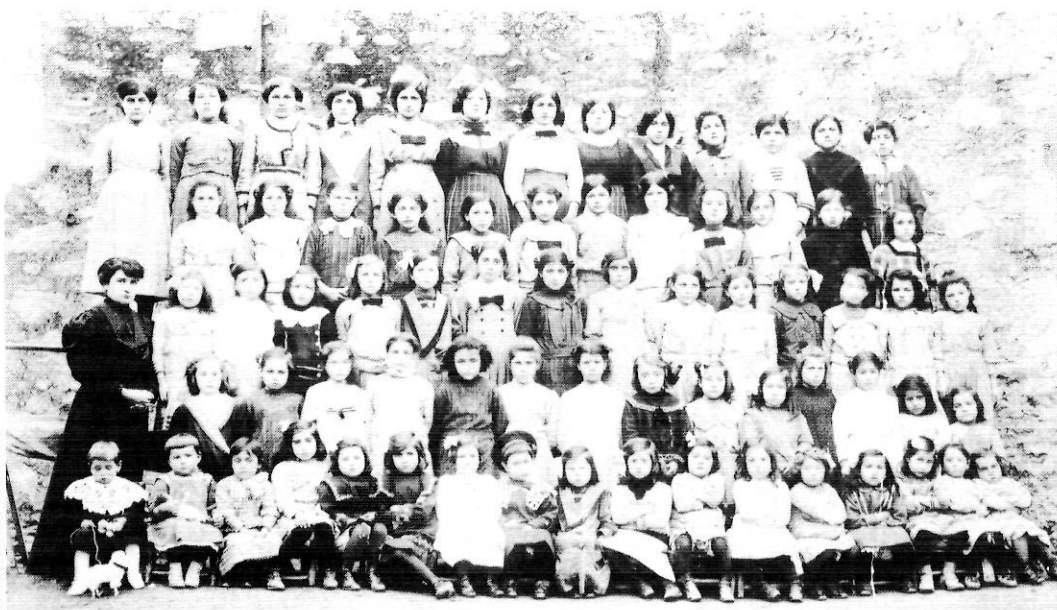
És evident que els "hermanos" contribuïren a descongestionar les molt saturades aules de les escoles públiques, però el nombre d'alumnes que calia atendre continuava essent altíssim, atès que eren anys durant els quals Agullana continuava creixent.

Els alcaldes dels anys següents, Rosendo Genís i Genís (1906-1908) i especialment Joaquim Bech de Careda i Olivas (1909-1919), feren els passos necessaris perquè el 22 de desembre de 1909 l'arquitecte Josep Azemar i Pont rebés l'encàrrec de fer el projecte i el 31 de maig de 1910 fes entrega del projecte i de la memòria.

El projecte d'Azemar, una utopia feta realitat

De la lectura d'aquesta memòria i de l'anàlisi de les característiques de l'edifici es dedueix que és una obra molt ambiciosa. El grau de funcionalitat que persegueix és absolut i en el seu disseny es tenen presents les darreres conclusions a què la pedagogia del moment havia arribat:

Patis davanters per a crear un marge de separació suficient en relació a la carretera de manera que s'evitin els sorolls; grans fines-

La mestra Maria González i les seves alumnes (7-1-1913), pocs mesos abans d'inaugurar la nova escola.

Discursos inaugurals; dret, al centre de la fotografia, Lluís Marià Vidal.

Concert coral celebrat en els actes inaugurals de les escoles.

trals que "inundin" materialment de llum i oxigen les classes; espais destinats a museu escolar, annexos a les classes (intercomunicats) i amb sortida a un pati interior que es pensa com a annex al museu; vestíbul i despatxos pels professors; lavabos i vàters; projecte d'un gimnàs que fa les funcions de pati cobert situat a l'extrem de cada una de les ales de l'edifici amb l'accés interior i exterior; patis descoberts per servir d'esbarjo als nens. I al pis superior els habitatges dels mestres, la qual cosa volia resoldre el, per aquelles èpoques sempre difícil, problema d'allotjament digne dels professors.

El lloc on anava destinat el projecte era una parcel·la que tenia l'Ajuntament al carrer de l'Era, al

costat dels locals de la societat La Concordia, però les dificultats que aquesta ubicació comportava i que posaren en perill la seva realització es pogueren superar gràcies a la generositat de Lluís Marià Vidal, que donà uns terrenys de la seva propietat que s'avenien immillorablement a les exigències del projecte, i que donà també la pedra necessària per a les obres i es féu càrrec de la quantitat que faltava per pagar de la pòlissa de 30.000 pessetes que s'havia subscrit per cobrir el pressupost inicial, així com de la diferència que es generà fins al pressupost final, que fou de 61.424,28 ptes.

La realització del projecte es dué a terme durant els anys 1911, 1912 i 1913.

La festa d'inauguració, un esdeveniment

Els dies 28, 29 i 30 de juny de 1913, els gairebé 1800 habitants d'Agullana reberen la visita d'uns 10.000 forasters que es concentraren al poble per assistir als actes d'inauguració del nou edifici de les escoles nacionals, i foren jornades de reconeixement popular i agraïment cap a la persona de l'altruista donant, en Lluís Marià Vidal i Carreras.

La presència de personalitats, com l'eminent catedràtic Sr. Cazurro; l'inspector de Primera Ensenyança, Sr. Ibarz; l'arquitecte provincial, Sr. Alemenda; els Diputats Srs. Cusi, Pons i Albert; els senadors Srs. Rahola i Sr. Bosch; els consellers de l'Ajuntament gironí Sr. Arola i Sr. Bosch, i molts altres, va contribuir a donar relleu a uns actes que foren ambientats per quatre corals, una orquestra i una banda militar.

La relació de tots els actes quedà magníficament descrita en un número especial que la revista gironina *L'Autonomista* dedicà l'agost de 1913 a les escoles nacionals d'Agullana. Els discursos que es transcriuen en aquella publicació són una autèntica antologia de les que en aquell moment són les principals preocupacions de la pedagogia moderna.

A part de *L'Autonomista*, moltes de les revistes i periòdics del moment recolliren la notícia de l'acte, que es presentà arreu de l'Estat com un exemple a imitar.

Després de descobrir la placa commemorativa, el dia de la inauguració de les escoles.

ARXIU BOFILL

Lluís Marià Vidal davant el dolmen de Vinya Munera, encara en el seu emplaçament original (1910).

Lluís Marià Vidal, el mecenes

Malgrat els seus indubtables mèrits, Vidal, com tants altres homes de la Renaixença, és encara per a molts un autèntic desconegut. Ara per ara, qualsevol referència biogràfica a ell ens obliga a consultar el n° 328 del Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya, editat l'any 1922. En aquesta publicació el geòleg i paleontòleg Josep Ramon Bataller i Calatayud publicà un, per ara insuperat, esbòs biogràfic i bibliogràfic. Al marge d'aquest text destaquen alguns treballs publicats per Josep Iglesias i Fort entorn del tema de l'excursionisme i un dossier monogràfic publicat per la revista "El Tap de Suro" en el qual es fan diverses aproximacions a la personalitat de Ll.M. Vidal.

Nascut el 6 d'octubre de 1842 a Barcelona, Lluís Marià Vidal i Carreras va ser el gran de tres germans. Cursà el batxillerat i es graduà als 16 anys a l'Institut de Barcelona. El 1858 començà Enginyeria Industrial a l'Escola de Barcelona i el 1861 es traslladà a l'Escola de Mines de Madrid, de la qual fou alumne pensionat.

La seva feina com a enginyer el dugué a ocupar alts càrrecs oficials i li permeté convertir-se en l'estudiós més important que tingué la Geologia Regional, camp en el qual esdevingué el mestre més autoritzat del moment.

La Comisió del Mapa Geològic de España li encomanà la formació de la carta geològica de les províncies de Lleida i Girona.

Prengué part activa en moltes exposicions i congressos nacionals i internacionals; així, per exemple a l'Exposició Universal de Barcelona; al 1888 la secció de mineria va córrer al seu càrrec i la Junta li concedí un Diploma d'Honor i Medalla d'Or; també presidí l'Exposició de Tremp, el 1892.

El 1903 mor la seva esposa, Dolors de Gomis i de Portolà, i el 1909, quan té 67 anys, malgrat ser president de la Comissió del Grissú i regentar la direcció de la Comissió del Mapa Geològic de España, és obligat a jubilar-se, en un moment en el qual, en contrast al que aquí es feia, la Societat Geologique de France el nomena vice-president.

Un home de ciència i un erudit

La importància dels seus estudis en els àmbits de la geologia, la mineralogia, la hidrologia i la paleontologia va fer que naturalistes estrangers i nacionals bategessin nombroses espècies vegetals i animals amb el seu nom.

L. M. Vidal va ser un home que es significà també en el món de l'arqueologia, en el qual féu aportacions molt interessants en el coneixement de monuments megalítics a la zona de l'Alt Empordà i de diversos jaciments.

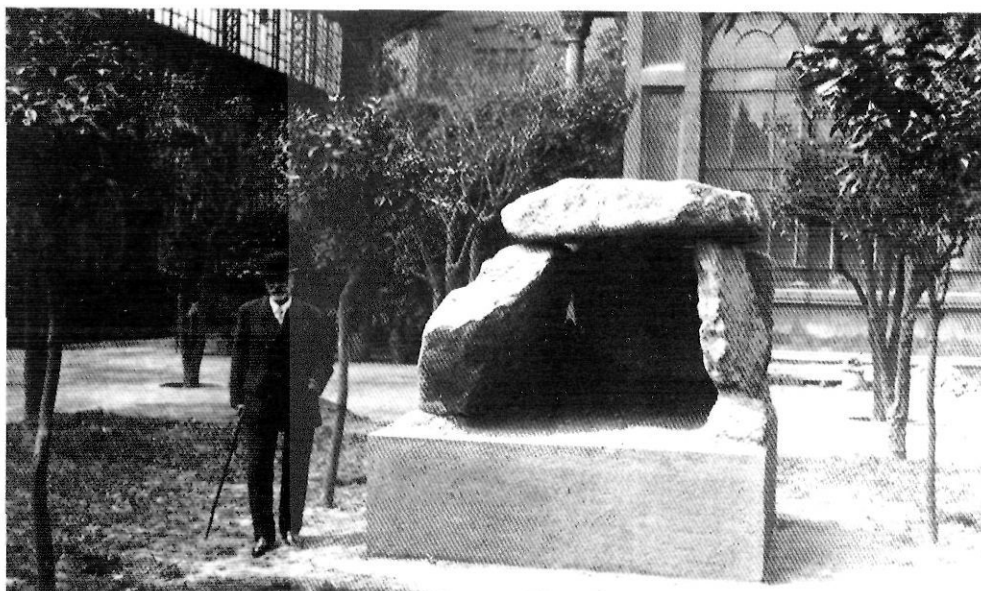
L'excursionisme fou una de les seves passions i del 1896 al 1900 ocupà la presidència del Centre Excursionista de Catalunya. Fou una etapa en la qual es potencià la vessant científica de l'excursionisme i s'iniciaren activitats com ara els cicles de conferències, que obrí ell mateix amb un curs de fotogrametria, i el seguí Pompeu Fabra, amb 15 lliçons de gramàtica. Vidal va ser el primer a pujar a la Pica d'Estats (3143 m.) pel cantó sud, per Catalunya, al 1896. Va publicar sovint en el Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya, dirigit per Francesc Carreras i Candi, amb el qual col·laborà també més tard en la redacció de diversos apartats del volum I de la Geografia General de Catalunya.

Com la major part de la gent de la Renaixença, Vidal té una certa producció estrictament literària tant en prosa com en vers en una línia propera a la de Carles Bosch de la Trinxeria.

Va ser president de l'Ateneu Barcelonès el curs 1909-1910, i als Jocs Florals de Barcelona figurà com a mantenidor en el Consistori de 1916.

Un autèntic filàntrop

El seu amor a la cultura i al progrés el dugué a fer múltiples donacions de tipus social i cultural. Així, a part de la ja citada donació de les Escoles Nacionals d'Agullana, es va fer càrrec de les despeses d'una colònia escolar d'es-

ARXIU BOFILL

Lluís Marià Vidal al parc de la Ciutadella de Barcelona, davant el dolmen que regalà a la Junta de Ciències Naturals.

tiu al cap de Sant Sebastià (Girona), al 1917. També a Agullana va cedir un solar proper al de les escoles per a edificar-hi una nova caserna de Carrabiners. Tota la seva col·lecció particular de fòssils i minerals la donà a la Ciutat de Barcelona, concretament al Museu Municipal de Barcelona. La seva biblioteca, la donà repartida en blocs de matèries a diverses entitats i persones, i féu el mateix amb el material fotogràfic, clixés i còpies que havia reunit. També donà a la Junta de Ciències Naturals un dolmen i un menhir de la seva propietat, així com el famós arbre conegut com "el Suro del Consell". Fou també un significat protector del Patronat de Bones Lectures, del qual era membre.

A part del títol de Fill Adoptiu que li atorgà l'Ajuntament d'Agullana i dels carrers que té dedicats a aquesta població, a Barcelona i a Banyoles, el màxim guardó que rebé va ser el martell geològic d'acer damasquinat que li oferí la Direcció de Mines de Barcelona en motiu de les noccs d'or de la seva carrera. Era també Cavaller de la Creu de Carles III, però malgrat els mèrits contrets no pogué rebre la Gran Creu d'Alfons XII, i set anys després de tenir-la sol·licitada amb el suport de moltes institucions, ajuntaments i personalitats, morí el 10 de gener de 1922.

Enric Tubert és llicenciat en Història.

BIBLIOGRAFIA

BATALLER i CALATAYUD, Josep R., "En Lluís Marià Vidal i Carreras", Butlletí del C.E.C., any XXXII n° 328. Maig, 1922, pàgs. 109-125.

CAZURRO, Manuel i altres, "Suplemento Literario de "El Autonomista" dedicado a las Escuelas Nacionales de Agullana", Agost, 1913. Girona.

FONT i SOLSONA, J. GENÍS i ARMADA, M.T., PALLI i BUXO, LL. TUBERT i CANADA, E., "Pàgines especials dedicades a Lluís Marià Vidal i Carreras", "El Tap de Suro", n° 3-4, Estiu, 1986, pàgs. 13-18.

MESTRES i MARTÍ, Lluís M., *L'Aportació gironina al desenvolupament de la pedagogia catalana*, Diputació de Girona, 1983.

PALLACH, Josep, *Els mestres públics i la reforma de l'ensenyament a Catalunya (1901-1908)*. Edicions CEAC. Barcelona, 1978.

P.L.C., *Relación de los festejos... por la edificación del Grupo Escolar Municipal*. Imprenta José Serra, Figueres, 1911.

TUBERT, E., "Aproximació a l'urbanisme agullanenc i l'arquitectura de Josep Azemar i Pont a Agullana". *El Tap de Suro*, n° 7-8, Estiu 1987, pàgs. 17-20.

VICENS i VIVES, Jaume, *Los catalanes en el s. XIX*. Alianza Editorial/Enciclopèdia Catalana, 1986.